

UDC 784.4(=135.1)(497.113 Banat)

ДРУШТЕВЕНО-ИСТОРИЈСКЕ ОКОЛНОСТИ КАЛУШАРСКОГ ПЛЕСА У ГРЕБЕНЦУ

Катарина Николић

Музиколошки институт САНУ
nikolic.katarina.995@gmail.com

Abstract: *Caluș* dance is an element of the ICH Representative List of UNESCO inscribed by Romania in 2008. The same dance has also been performed in the territory of Bulgaria and Serbia by minority communities (Vlachs in Bulgaria, Romanians in Serbian Banat). Historically and semantically different traditions of practicing the *Caluș* ritual in various national and social contexts also conditioned the diversity of its structural-actional shaping. This paper deals with one geographical and cultural variants of the *Caluș* dance through the diachronic prism of its performance in the village of Grebenac (Southern Banat, Serbia). The context of the historical-cultural-social dimension of the Grebenac *Caluș* dance is analyzed since the beginning of its practice at the end of 19th century until nowadays. The available historical data shed light to the cultural-social-political circumstances of the *Caluș* performance, and current fieldwork data showed its maintenance in spite of the harsh COVID-19 restrictions.

Keywords: *caluș* dance, ethnochoreology, Romanians, Grebenac, Serbia, intangible cultural heritage

Увод

Калушарски ритуал (енг. *Caluș ritual*) представља елемент нематеријалног културног наслеђа Румуније који се на Унесковој Репрезентативној листи нематеријалног културног наслеђа човечанства налази од 2008. године (UNESCO, n.d.). Калушарска пракса током 20. века потврђена је на територији три државе: Румуније, Бугарске и Србије¹.

¹ Ilya Iliev, "The reconstruction of Căluș in a Bulgarian village." *Martor* 13, 2008, 27–38; Miloš Rašić, *Plesna antropologija: analiza pokladnih plesova Rumuna u Grebencu kao markera etničkog identiteta*, мастер рад у рукопису, одбрањен 2015. на Филозофском факултету у Београду, 39; <https://ich.unesco.org/en/RL/calus-ritual-00090>; Lizz Mellish and Nick Green,

---

Извођење калушарског плеса у својој изворној, ритуалној функцији потврђено је само у Румунији и то знатно пре 20. века, тако да се Румунија сматра за просторно језгро његовог настанка. Са друге стране, калушарски плес потврђен је на простору Бугарске и Србије као накнадно уведена пракса етничких заједница које данас имају статус мањине (Власи у Бугарској, Румуни у српском делу Баната). У ареалу свог иницијалног географског распрострањања калушарски плес имао је сакралну функцију и био у вези са веровањем у магијске и исцелитељске моћи извођача – калушара. Историјски и семантички различите традиције практиковања калушарског плеса у различитим националним и друштвеним контекстима условиле су и разноврсност његовог структурно-акционог уобличавања. Овај прилог је посвећен реализацији калушарског плеса у селу Гребенац у јужном Банату (Србија) посматраној кроз дијахронијску призму.

Калушарски плес у Гребенцу један је од сегмената тродневног покладног система познатог под називом „фашанке у Гребенцу“ (рум. *Faşanču la Grebenaț*)² који се у садашњем периоду одржава током првог дана Чисте (Тодорове) недеље.³ Тродневна манифестација фашанке у Гребенцу, у коју је инкорпориран калушарски плес, функционално је и симболички интерпретирана као инструмент румунске етнич-

---

“The Căluș ritual”, <https://eliznik.org.uk/the-calus-ritual/>; Lizz Mellish and Nick Green, “Early references to Banat călușeri”. <https://eliznik.org.uk/early-references-to-banat-caluseri>; Lizz Mellish and Nick Green, “Калушари, Kalushari, Călușari in Bulgaria”. <https://eliznik.org.uk/traditions-in-romania/traditional-dance/ceata-mens-group-dances/ritual-stick-dances/southern-romanian-calusari/%d0%ba%d0%b0%d0%bb%d1%83%d1%88%d0%b0%d1%80%d0%b8-kalushari-calusari-in-bulgaria/>; Lizz Mellish and Nick Green, Mellish, Lizz and Nick Green (2020d). “Transylvanian Călușeri”. <https://eliznik.org.uk/traditions-in-romania/traditional-dance/ceata-mens-group-dances/ritual-stick-dances/transylvanian-caluseri/>.

2 Етнографски термин *фашанке* потиче од немачког *Fasching/Fasnacht* (Nikola Pavković, Slobodan Naumović, „Fasancu la Grebenaț: folklorizam, simboličke strategije i etnički identitet rumunske nacionalne manjine u Banatu“. У: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, (Милош Мацура, Војислав Становић, ур.), Београд: Српска академија наука и уметности, 1996, 699; Rašić, наведено дело, 33.

3 Време одржавања фашанки у Гребенцу је у етским прилозима истраживача најчешће везивано за Белу недељу. Аутори су идентификовали овај догађај као „покладни празник/ритуал“ који се одржава уочи Белих поклада непосредно пре Васкршњег поста (Mirjana Maluckov. *Rumuni u Banatu*, Novi Sad: Vojvodanski muzej, 1985, 276; Pavković i Naumović, наведено дело, 699–700; Весна Марјановић, *Маске, маскирање и плес у Србији*, Београд: Етнографски музеј, 2007, 137; Rašić, наведено дело, 33). Иако се извори ових тумачења, насталих у различитим временским периодима, не могу са сигурношћу открити, информације о одржавању фашанки у Гребенцу добијене на терену од старијих саговорника демантују податке из доступне литературе и упућују искључиво на период Чисте недеље. Податке из расположиве литературе оповргава и ауторкина шестогодишња теренска опсервација овог обичаја који се увек одвијао током Чисте недеље. Чиста недеља је прва недеља Васкршњег поста у православном хришћанском календару.

ке идентификације⁴. Наиме, самоидентификацијом и презентацијом свог етничког идентитета, Румуни из Гребенца се диференцирају у односу на друге етничке групе у околини, али и у односу на друге румунске заједнице са простора српског Баната.⁵ На основу свог шестогодишњег теренског истраживања калушарског плеса у Гребенцу, ауторка овог прилога се бавила његовим друштвено-политичким околностима, од претпостављеног времена његовог почетка до данас⁶. У овом прилогу се, међутим, фокусира само контекст калушарског плеса,⁷ односно дијакхронијске смене његовог друштвено-историјског контекста. Критички се контекстуализују културне, друштвене и политичке околности његовог извођења у Гребенцу на основу сада доступног историјског материјала у циљу допуне научних експликација аутора који су се такође бавили овом темом.

Могући почеци извођења калушарског плеса у Гребенцу

Одређивање потенцијалног почетка практиковања калушарског плеса у Гребенцу представља изазов с обзиром на оскудне историјске податке, као и на чињеницу да данас нема саговорника који би на основу свог личног искуства или сећања могли да сведоче о томе. У својој монографији о традицијској култури Румуна у Банату, етнолог Мирјана Малуцков у поглављу посвећеном селу Гребенац наводи 1895. годину као временску одредницу увођења калушарског плеса.⁸ Међутим, овај податак треба критички и пажљиво осмотри с обзиром на да то да се ауторка не позива на неку конкретну историографску референцу. Осим тога, 1895. година се не помиње у радовима других аутора као утемељена информација, они се само позивају на

4 Pavković i Naumović, наведено дело, 699; Rašić, наведено дело, 82; Селена Ракочевић, „Савремена пракса Румуна у Доњем Банату у Србији: ‘бал под маскама’ у селу Гребенац“. У: *Музичка и играчка традиција мултиетничке и мултикултуралне Србије*. Београд: Факултет музичке уметности, 2016, 391.

5 Pavković i Naumović, наведено дело, 699; Rašić, наведено дело, 82; Ракочевић, наведено дело, 391.

6 Примарни фокус ауторке у мастер раду представља анализа извођења калушарског плеса, док се у пар поглавља посветила његовој контекстуализацији, као и његовим концептуалним одређењима, в Катарина Николић, *Калушарски плес у Гребенцу: мултидимензионална анализа концепта и конситуационих реализација калушарског плеса* (мастер рад, одбрањен на Факултету музичке уметности 18. 9. 2021), 69–80.

7 Етномузиколог Мирјана Закић дефинише контекст као динамично „културно окружење музичког текста“ разматрајући концепт контекста и његову честу употребу као сплета социјалних, временских, просторних, и економских чиналаца у научним експликацијама, в. Мирјана Закић, „Контекст – конситуација – текст“, у: *Дани Владе С. Милошевића* (Међународни научни скуп Бања Лука, 10–11. април 2008), Бања Лука: Академија умјетности, 2008, 217–218.

8 Maluckov, наведено дело, 277.

податке које је претходно објавила Мирјана Малуцков.⁹

Податак о првим извођењима калушарског плеса на простору данашње Покрајине Војводине налази се у раду о културним удружењима румунских заједница у Војводини историчара Мирче Марана (Mircea Maran) и антрополога Александре Ђурић Миловановић Ови аутори наводе да су калушарски плес изводили војници и подофицири у Белој Цркви 1877. године.¹⁰ Маран и Ђурић Миловановић још наводе да су у следећим деценијама румунска културна удружења из околних села прихватила овај плес из Беле Цркве и идентификовала га као симбол свог румунског етничког идентитета.¹¹ С обзиром на чињеницу да је село Гребенац удаљено свега осамнаест километара од Беле Цркве, може се претпоставити да се и Гребенац подразумевао под „околним селима“. Самим тим, временска одредница дата у монографији Мирјане Малуцков може се условно прихватити као релевантна.

Осим непотпуних података из доступне литературе, ни информације добијене током интервјуа са становницима Гребенца не указују на јасан период почетка извођења калушарског плеса. Саговорници рођени тридесетих и четрдесетих година са одушевљењем су се сећали свог детињства чији је део неизоставно чинило његово извођење. Говорили су најчешће о учешћу својих очева у калушарској групи, а понекад су спомињали и своје дедове. Стога се са сигурношћу може закључити само то да је калушарски плес активно практикован још од почетка 20. века.

Маргинализација румунске мањине на простору Баната до Првог светског рата

Иако није могуће прецизно одредити почетак практиковања калушарског плеса у Гребенцу, могуће је размотрити друштвено-историјски оквир који је у досадашњим студијама био тумачен као узрок његовог настанка. У својим радовима посвећеним Румунима као мањинској етничкој заједници на територији данашње Републике Србије, многи аутори су на истоветан начин упућивали на њен маргинализован положај током пет различитих друштвених и државних уређења која су се смењивала од 18. века до данас.¹² Уз тада постојеће румунско

---

9 Pavković i Naumović, наведено дело, 700; Mirča Maran, *Kulturne prilike kod Rumuna u Banatu 1945–1952*, Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov“, 2009, 186; Rašić, наведено дело, 21.

10 Аутори су ову информацију пронашли у локалним новинама објављеним 1891. године на немачком језику.

11 Mirča Maran i Aleksandra Milovanović Đurić, „Kulturna udruženja Rumuna u Vojvodini“. *Etnološko-antropološke sveske* 24/13, 2014, 73.

12 О овоме детаљније у: Мирјана Малуцков, „Етнички односи Срба и Румуна у Банату“.

аутохтоно становништво, у делове данашњег средњег и јужног Баната током 18. века досељавају се румунске заједнице из различитих крајева данашње Румуније (Ердељ/Трансилванија, Олтенија/Мала Влашка). Новодосељене румунске заједнице су се у новодосељеним просторима језички и кулурно разликовале. На основу расположивих дијалектолошких студија,¹³ Александра Ђурић Миловановић румунска насеља дели на планинска и на равничарска, у оквиру којих Гребенац спада у равничарска насеља.¹⁴

У зависности од места досељавања, маргинализација румунске заједнице у оквиру различитих политичких и идеолошких стратегија од 18. века до данас, изазвала је различите културне, друштвене и политичке процесе. У неким новонасељеним крајевима (планинским и равничарским), Румуни су се асимиловали у заједнице које су их окруживале, док се у другим јавила изричита потреба за културним и националним диференцирањем.¹⁵ Бројни аутори дефинишу калушарску праксу као симболички маркер етничког идентитета помоћу које су се Румуни у Гребенцу формирали и представљали као јединствена заједница у односу на друге етничке групе у окружењу, али и унутар шире румунске заједнице на простору данашње Војводи-

---

У: *Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама*. Београд: Етнографски институт САНУ, 1998, 145; Маган и Milanović Đurić, наведено дело, 82; Александра Миловановић Ђурић, *Двоструке мањине у Србији. О посебностима у религији и етничкосту Румуна у Војводини*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2015, 120–124; Pavković i Naumović, наведено дело, 699. Детаљан опис политичких околности које су утицале на формирање румунске заједнице на територији српског дела Баната представила је Мирјана Малуцков у већ поменутој књизи *Rumuni u Banatu: etnološka monografija*, 11–12. Никола Павковић и Слободан Наумовић контекстуализовали су ову периодизацију до деведесетих година 20. века: 1) 1718–1867: период аустријске политичке доминације са наглашеном оријентацијом ка германизацији која није успорила насељавања румунских заједница на простор Баната; 2) 1867–1918: аустроугарска политика мађаризације утиче на мањинске заједнице које су у овом периоду започеле формирање институција које су имале за циљ јачање националне свести; 3) 1918–1941: период модификовања банатских граница, стратегија стварања југословенске нације која иницира отпор мањинских заједница и омогућава обликовање мањинских културних и политичких стратегија (нпр. оснивање *фанфара* – дувачких оркестара); 4) 1945–1990: повољнији положај мањинских заједница у оквиру југословенског социјализма које настављају тенденцију јачања сопственог културног и политичког идентитета (Maluckov, наведено дело, 11–12; Pavković i Naumović, наведено дело, 706–707). О културним приликама Румуна у Банату у критичном периоду агитпропа (1945–1952) в. посебно: Mitča Magan, наведено дело.

13 Лингвиста и дијалектолог Раду Флора Гребенац одређује као старо банатско насеље које је постојало и под османском влашћу. Гребенац је, по њему, део вршачког говорног подручја и лексички се оштро одваја од колонизованих румунских банатских насеља, уп. Radu Flora, *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije*, Beograd: Filološki fakultet, 1971, 512.

14 Миловановић Ђурић, наведено дело, 120–121.

15 Миловановић Ђурић, наведено дело, 121.

не.¹⁶ Контекстуално окружење краја 19. века, када је калушарски плес почео да се изводи у Гребенцу, подразумева маргинализацију румунске мањине као последицу политике мађаризације која је била установљена по развојачању банатске границе 1872. године. Наиме, Александра Ђурић Миловановић, подробном анализом друштвеног положаја румунске мањине, указује на парадоксалан ефекат политичке стратегије мађаризације с обзиром на то да је она инцирала буђење румунске националне свести.¹⁷ Управо у оквиру овог периода долази до првих корака у оснивању румунских дувачких оркестара – фанфара, певачких друштава, хорова, позоришта, итд.¹⁸

Контекстуално окружење калушарског плеса током периода између два светска рата

Врхунац оснивања поменутих културних институција је досегнут након Првог светског рата, када је положај румунске мањине на простору тадашње Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца постепено регулисан и стимулисан многобројним међународним актима. Штавише, након поновног разграничења Баната 1923. године, положај румунских заједница је постао знатно повољнији са прихватањем грађанских права у оквиру југословенске државе.¹⁹ У том периоду су оснивана културна друштва и у сеоским срединама по узору на већ основана градска удружења. Управо су „сеоска културна друштва“ имала снажан национални карактер који је исказиван кроз народне позоришне комаде, монологе, али и „народне игре Калушарул и Батута“.²⁰ Иако без прецизирања географске одреднице, ова информација, изведена из историографског и етнографског сазнања, потврђује претпоставку о присуству калушарског плеса почетком 20. века.

У селу Гребенац је 1925. године основано прво културно друштво где је, према информацијама саговорника из Гребенца, дувачки оркестар (*фанфара*) имао водећу улогу.²¹ Иако је током ауторкиних те-

---

16 Maluckov, наведено дело; Pavković i Naumović, наведено дело, 698; Rašić, наведено дело, 82–83. Ово тумачење сам следила у анализи потенцијалне семантичке компоненте у оквиру структуре плесних образаца калушарског плеса која употпуњује симболичку стратегију презентације етничког идентитета, уп. Катарина Николић, *Структурална анализа калушарског плеса као експресивног медија социјалне идентификације* (семинарски рад у рукопису на Факултету музичке уметности), 2018.

17 Миловановић Ђурић, наведено дело, 123.

18 Певачко друштво у Гребенцу је формирано у периоду између 1870. и 1879. године (Pavković i Naumović, наведено дело, 707).

19 Maran i Milovanović Đurić, наведено дело, 74.

20 Maran i Milovanović Đurić, наведено дело, 72.

21 Pavković i Naumović, наведено дело, 707.

ренских истраживања већина младих саговорника из групе калушара именовала садашњим називом ово друштво – Културно-уметничко друштво „Георге Кошбук“ (рум. *Gheorghe Coşbuc*), поменуто име се званично користи тек од 1948. године. Одговори на помен КУД-а „Георге Кошбук“ увек су се односили на дувачки оркестар, а затим на „фолклорну групу“. Калушарска група није била тумачена као део поменутог друштва, иако су учесници често били и чланови КУД-а у оквиру оркестра или плесне групе. Неопходно је осврнути се на податак везан за период пре именовања КУД-а „Георге Кошбук“, када су калушари наступали у оквиру сценског контекста плеса који су управо културна друштва у Југославији (превенствено у Хрватској) почела да негују првих деценија 20. века.

Података о презентацији калушарског плеса на сцени током прве половине 20. века нема у досадашњој релевантној литератури о Гребенцу. Нико од саговорника током истраживања (становници Гребенца и сами калушари) није помињао извођење калушарског плеса на сцени, већ само у оквиру опхода по селу. Значајни подаци о сценском извођењу објављени су у трећој књизи Љубице и Данице Јанковић *Народне игре*²² и у листу „Политика“ из 1939. године. Иако оба извора примарно не помињу калушаре, они индиректно сведоче о сценском извођењу калушарског плеса из Гребенца у првој половини 20. века.

Сестре Јанковић и анонимни аутор чланка објављеног у „Политици“ пишу о „Фестивалу југословенских народних игара и песама“ који је први пут био одржан 1938. године, а затим и 1939. када су на фестивалу учествовали калушари из Гребенца.²³ Љубица и Даница Јанковић, које се сматрају зачетницама научне оријентације плесних студија у Србији,²⁴ анализирају Фестивал југословенских народних игара и песама у једном од поглавља своје треће књиге посвећене народним играма. Значајан податак се налази у њиховој дескрипцији учесника Фестивала: „Тако су Румуни из Баната извели једну веома занимљиву, пријатну и савршено увежбану игру сложену из деветнаест фигура“.²⁵ Из овог кратког сегмента може се интерпретирати синхронизованост калушара, док друга два атрибута представљају

---

22 Љубица Јанковић и Даница Јанковић, „Рад на народним играма код нас и у другим земљама“, *Народне игре* III књига. Београд: ауторско издање, 1939.

23 Фестивал југословенских народних игара и песама одржан је на београдском сајму непосредно пре Другог светског рата. Године 1939. године фестивал је трајао дванаест дана, наступале су бројне групе певача и плесача из свих крајева тадашње Краљевине Југославије (више на: <https://www.koreni.rs/kulturne-aktivnosti-na-beogradskom-sajmu-pre-aprilskog-rata-1941/>).

24 Selena Rakočević, “Tracing the discipline: eighty years of Ethnochoreology in Serbia”. *New Sound* 41, 1/2013, 2013.

25 Јанковић и Јанковић, наведено дело, 302.

субјективно мишљење сестара Јанковић. Податак о идентификацији плесних образаца калушара као „фигура“ кореспондира емском именовању плесова калушара које сам уочила током етнографског теренског рада. Међутим, постоји разлика у броју фигура између податка које наводе сестре Јанковић (19 фигура) и ауторких теренских истаживања током којих је идентификовано осамнаест различитих плесних фигура. С обзиром на чињеницу да калушари изводе и плес *хору* након осамнаест фигура, може се претпоставити да су сестре Јанковић управо плес *хора* уврстиле у своју детерминацију калушарског плеса и „деветнаест плесних фигура“.

Са друге стране, у оквиру новинарског приказа другог Фестивала југословенских народних игара и песама одржаног 23. маја 1939. године у Београду, анонимни новинар је говорио о „групи југословенских Румуна из Гребенца код Беле Цркве.“²⁶ Аутор је затим описао костим калушара и навео плесове које су они том приликом извели:

Та група изгледала је врло декоративно, као што су им и игре биле. Мушкарци, одевени у беле гаће и дугачке кошуље, везане ситним везом, са белим перима на црним високим шубарама, имали су по шест прапораца на ногама. У скоку ти прапорци давали су сигуран такт и ниједан корак није могао да буде, није смео да буде погрешан. Мушкарци су играли „Калучеру“, „Батуту“, и „Хору“, па су затим играли са својим другарицама „Пашавојку“ и „Ад Цигана“.

(„Пето вече фестивала – Играчи из Морихова, Гњилана, Врања, Хомоља и Југословенски Румуни одушевили су синоћ публику“. *Политика*, 23. мај 1939, 10)

Цитирана дескрипција превасходно доприноси уочавању презентационог, односно сценског контекста калушарског плеса у првој половини 20. века. Осим тога, новинар је описао костиме у које су калушари били одевени и навео називе појединачних плесова које су изводили. Компаративном анализом костима, оног који је представљен у оквиру подрбног описа из 1939. године и данашњег, потврђеног теренским истраживањем, уочава се потпуна идентичност сваког описаног одевног предмета. Посматрајући даље информације о плесном репертоару који је анонимни новинар само навео без детаљнијег описа, увиђа се истоветна троделна сегментација калушарског плеса која је и данас заступљена: *калушерју* (рум. *căluceriu*), *батута* (рум. *bătuta*) и *хора* (рум. *hora*). Троделна сегментација калушарског плеса се данас јавља у свим конситуацијама осим током прве – опхода се-

---

26 Посебну захвалност дугујем етномузикологу, проф. Сањи Радиновић, која је љубазно поделила са мном овај врло значајан и редак писани извор о калушарима.

ла.²⁷ Једина разлика између сценске презентације калушара из 1939. године и његовог данашњег извођења је изостанак паровних плесова *пашавојка* (рум. *poșovoaița*) и *ад цигана* (рум. *hațegana*) на крају савременог калушарског извођења.²⁸ Два поменута плеса уопште нису забележена на терену ни у једној од плесних прилика током прве недеље Васкршњег поста у селу Гребенац.

Осим података из поменутог извора, сведочење о сценском приказивању калушарског плеса може се интерпретирати и као део југословенског аматерског покрета плесних група које су изводиле традиционални плес на сцени. Према етнокореологу Весни Бајић Стојиљковић, која је дијахронијски пратила контекстуално окружење овог правца, сценска презентација традиционалног плеса је зачета током међуратног периода у многобројним градовима и насељима Југославије (првенствено у Хрватској и Србији).²⁹ Поменути фестивал на коме су учествовали калушари из Гребенца настао је као резултат оснивања група које су изводиле традиционалне плесове на сцени. Тумачење калушарске групе као сегмента југословенског покрета сценске адаптације у првој половини 20. века потврђује и именоване ове групе као „југословенски Румуни“ у дневном листу „Политика“.

Контекстуално окружење калушарског плеса након Другог светског рата

Интерпретацију румунске плесне заједнице из Гребенца (укључујући ту и калушаре) као дела ширег југословенског аматерског покрета који је неговао сценски приказ традиционалног плеса, потврђују и околности настале после Другог светског рата. Према Весни Бајић Стојиљковић, институционализација фолклорних група у такозване *Кудове* (Културно-уметничка друштва) наступила је непосредно на-

---

27 За троделност калушарског плеса и детаљан опис сваке плесне категорије в. Николић, *Структурална анализа калушарског плеса...*

28 Партиципација девојака у оквиру калушарског извођења данас није присутна. Међутим, након извођења калушара у оквиру поворке фашанки у центру села, одржава се играчка непосредно поред локалног Дома културе. Тада калушари, који су и даље у костимима, изводе са девојкама различите плесове у партиципаторном контексту: *хора, де дој, коло у три* итд. Мирјана Малуцков бележи да су калушари изводили *хору* и *ердељану* када би им се придружиле девојке (Maluckov, наведено дело, 277). Иако ауторка ова два плеса интерпретира као део калушарског плеса, може се претпоставити да је реч о партиципаторним плесовима попут данашњег извођења *хоре, де дој и кола у три*.

29 Весна Бајић Стојиљковић, *Процеси (ре)дефинисања структуралних, драматуршких и естетских аспеката у сценском приказивању традиционалне игре и музике за игру у Србији*. (докторска дисертација у рукопису). Београд: Факултет музичке уметности, Универзитет уметности у Београду, 2016, 79.

кон Другог светског рата.³⁰ Као што је раније речено, КУД „Георге Кошбук“ је основан 1948. године у Гребенцу. Штавише, педесетих и шездесетих година, према Бајић Стојиљковић, институционализација утиче на масовно приклањање аматеризму у плесу и музици, на организацију многобројних фестивала, оријентисање ка прикупљању традиционалних плесова, итд.

Позиционирање румунске заједнице у Банату у овај контекст укључује и почетак организовања фестивала 1959. године у Уздину, који се данас назива „Фестивал фолклора и музике Румуна у Војводини“.³¹ Иако је фестивал мењао име, формате и специфичне критеријуме током 20. века, постојан циљ била је презентација разноликог румунског музичког и плесног наслеђа. Према етнологима Николи Павковићу и Слободану Наумовићу, и калушари су учествовали у овом догађају.³² Интервју вођен са старијим калушаром Ј. Б., рођеним 1956. године, о његовом личном искуству као члана калушарске групе крајем шездесетих година, не пружа податке о плесању на сцени. Фокус саговорникове личне приче био је опход села у време када су постојале две групе калушара: млађи и старији. У том периоду, према саговорнику Ј.Б., учествовање у калушарском плесу изискивало је велику вештину и способност; осим већег интересовања, било је и много више деце и омладине у селу. У првим деценијама након Другог светског рата, калушарски плес у Гребенцу постојао је у оба контекста: сценско-презентационом и локалном – празничном (у склопу фашанки), док је у другим румунским селима опстала искључиво његова сценска презентација у оквиру ‘кудовске’ праксе.³³

Период друге половине 20. века донео је значајну промену у контекстуалном окружењу калушарског плеса, чији се исход рефлектује све до данас. Политика „отворених граница“ седамдесетих и осамдесетих година у Југославији, која је омогућавала слободно путовање и легалан рад у иностранству,³⁴ утицала је и на живот становника Гребенца. Иако су се до тада већином бавили пољопривредом, седамдесетих година велики број Румуна из Гребенца емигрира у државе Западне Европе (Аустрија, Италија, Француска) и САД ради материјалног просперитета.³⁵ Осим на депопулацију, овај одлазак утицао је и на културни и друштвени живот у Гребенцу. Према етнографској дескрипцији коју су представили Никола Павковић и Слободан На-

---

30 Бајић Стојиљковић, наведено дело, 82.

31 Pavković i Naumović, наведено дело, 703; Maran i Milovanović Đurić, наведено дело, 80.

32 Pavković i Naumović, наведено дело, 704.

33 Maran i Milovanović Đurić, наведено дело, 80.

34 Миловановић Ђурић, наведено дело, 129.

35 Pavković i Naumović, наведено дело, 698.

умовић, једна поворка калушара заменила је две поворке које су вршиле опход села током шездесетих година.³⁶ Може се претпоставити да су некадашњи услови и стандарди за извођење калушарског плеса опали с обзиром на мањи број момака, а самим тим и на слабију конкуренцију потенцијалних плесача.

Осим учинка који су произвеле миграције из седамдесетих година, током деведесетих година значајну промену доноси и политичка револуција 1989. године у Румунији. Промена политичког система у Румунији отворила је врата за тешње везе румунске заједнице из Гребенца са матичном државом. Сарадња са Темишваром, која ће касније бити знатно ојачана, потпомогла је и подржала јачање националне свести свих Румуна у Гребенцу укључујући ту и калушаре. Како су Павковић и Наумовић учили, овај чин је средином деведесетих био значајан због распада Југославије и јачања српске националне свести. Локално становништво је говорило о страху за потенцијални развој „румунско-југословенског/српског“ идентитета млађих генерација.³⁷ Међутим, приснији контакти са Румунијом оснажили су дотадашњу презентацију румунског и локалног гребеначког културног и друштвеног идентитета чији инструмент је неизоставно био и калушарски опход села. Штавише, према Павковићу и Наумовићу, „одсуство непосредног конфликта са Србима, професионална блискост и одсуство међусобне негативне стереотипизације“ омогућили су повољан положај румунске заједнице у Гребенцу унутар још једног политичког уређења, што је повољно утицало на одржање и начин извођења калушарског плеса.³⁸

Контекстуалне околности калушарског плеса у 21. веку

Значајну промену у животу Румуна у Гребенцу и структури калушарског плеса представља улазак земље матице (Румуније) у Европску унију 2007. године. Контакти започети раних деведесетих година оснажени су уз сарадњу културних, просветних, и црквених институција.³⁹ Према информацијама добијеним од различитих саговорника, најзначајнију спону са матицом представља сарадња између

---

36 Pavković i Naumović, наведено дело, 700. Аутори нису прецизирали јасан временски оквир свог теренског рада већ су у интерпретацији само навели одређене године на основу којих се може закључити да је њихов теренски рад обављан касних осамдесетих и раних деведесетих година 20. века. Истраживачки континуитет постоји: антрополог Слободан Наумовић и данас активно прати фашанке у Гребенцу које редовно документује видео камером са групом својих студената.

37 Pavković i Naumović, наведено дело, 706–707.

38 Pavković i Naumović, наведено дело, 707.

39 Миловановић Ђурић, наведено дело, 132.

локалне основне школе „Михаил Садовеану“ са културним институцијама из румунског града Темишвара. Иако се наглашенији утицај ове везе огледао у раду КУД-а „Георге Кошбук“ (дувачког оркестра и фолклорне групе), калушари су током интервјуа говорили о неуспешним покушајима кореографа из Румуније да модификују њихово извођење и ношњу.⁴⁰ Слободнији пут ка матици Румунији, омогућен након 2007. године, ипак није много утицао на плес калушара у Гребенцу.

Другу страну политичких околности у Румунији 2007. године представља данашњи сплет социјалних, временских, просторних и економских чинилаца у Гребенцу. Спознавши могућности које пружа улазак земље матице у Европску унију, Румуни из српског дела Баната започели су процес добијања румунског држављанства и докумената ради одласка и потраге за бољим економским условима. Попут економских миграција из Југославије током шездесетих година, период од 2010. године до данас обележен је снажном миграцијом Гребенчана у државе Западне Европе зарад економског просперитета. Осим основног економског мотива, уобичајени су и одласци омладине у Румунију након завршене основне или средње школе ради даљег образовања на матерњем језику, најчешће у Темишвар. Депопулација Гребенца уочава се у броју локалних кућа са вратима закључаним за калушаре који прогресивно расте током претходних шест година. Осим мањег броја посматрача, настају проблеми и са извођачима калушарског плеса – калушара попут броја учесника, њиховог старосног узраста, плесних способности, поделе улога. Од некадашњег стандарда на основу ког је вршен избор калушара за две поворке, данас највећу срећу за Гребенчане представља чињеница да у селу и даље има петнаестак дечака који могу извести калушарски плес током првог дана Тодорове недеље.

Антрополози су промптно у својим студијама анализирали последице ковида-19 на друштво и културу у целини, па и на елементе традицијске културе.⁴¹ Током претпоследње теренске посете (1. 3. 2020)

---

40 Током теренске посете Гребенцу 2015. године присуствовала сам расправи између калушара поводом доласка кореографа из Румуније. О дискутованом проблему сазнала сам током каснијих теренских посета и интервјуа са тадашњим *ватафом*. Наиме, кореограф из Румуније, који је био сарадник КУД-а „Георге Кошбук“, предложио је модификацију ношње коју су калушари носили. Међутим, заједно са тадашњим учесницима калушарског плеса, родитељи су се такође побунили дефинишући ношњу као „праву“, „народну“, „гребенчанску“, „коју су њихови дедови носили“, „коју су њихове баке ткале“, итд. На тај начин су показали свој јасан и одлучан став о разумевању калушарског плеса као непроменљивог који баш као такав какав јесте треба и да опстане.

41 В., између осталог, зборник радова *Ковид-19 у Србији '20* (ур. Бојан Жикић), Београд: Филозофски факултет, 2021.

најчешће сам чула од старијих калушара: „Овог догодине неће бити, видећеш!“ Најчешће су то говорили они који још увек нису отишли „трбухом за крухом“ и само чекају на одговор за давно поднет захтев за румунско држављанство. Иако проузрокована другачијим осећањима, ова претња је изговарана непосредно пред пандемијом изазваном вирусом ковид-19 која је запосела читав свет. Међутим, поново се показало да невоље имају кохезивно и мотивишуће дејство на заједницу, што је управо доказано извођењем калушарског опхода марта 2021. године током глобалне пандемије ковида-19. Калушари су се окупили упркос забранама скупова на нивоу државе, а затим са маскама на лицу обилазили малобројне куће које су биле отворене упркос страху од болести. Иницијатива је потекла од старијих калушара мада неки од њих већ неколико година нису били део калушарске групе. Страх да ће континуитет извођења калушарског опхода бити прекинут због пандемије развејан је управо њиховим активним ангажовањем. Истовремено се показао значај калушарског плеса за локалну заједницу и њену виталност без обзира на изузетно сложене околности у којима се одвијао. Последња теренска посета 7. марта 2022. године сведочи да је извођење калушарског опхода у Гребенцу, кад је спољна опасност прошла, постало одговорност нове генерације дечака. Како год било, о калушарском плесу и даље говоримо у садашњем времену и надамо се неким будућим истраживањима његових друштвено-историјских околности.

Завршне речи

Овај прилог је имао за циљ да представи један пример културног текста и његовог практиковања у разним временским, друштвеним, културним и политичким околностима. Анализа коришћене грађе показала је да је текст калушарског плеса био постојан током времена, док су се његова значења трансформисала и прилагођавала одређеним контекстима: свако време доносило је нове потребе и циљеве у Гребенцу. Импресивно је, ипак, посматрати континуитет калушарског плеса у суочавању са новим изазовима у одређеним периодима. Циљ овог прилога, дакле, било је управо указивање на динамични процес одрживости једног културног текста који, свакако, захтева додатну видљивост и пажњу. Основна ограничења овог прилога тичу се изостанка коришћења постојеће литературе на румунском језику. Остаје нада да ће, у првом реду, овај прилог привући пажњу других аутора који ће новим детаљима употпунити садржајну и временски дугу и истрајну причу о калушарском плесу у Гребенцу, а у другом реду – наћи своје заслужено месту на листи заштићених елемената нематеријалног културног наслеђа Србије.

Литература

Бајић Стојиљковић, Весна. *Процеси (ре)дефинисања структуралних, драматуршких и естетских аспеката у сценском приказивању традиционалне игре и музике за игру у Србији*. (докторска дисертација у рукопису). Београд: Факултет музичке уметности, Универзитет уметности у Београду, 2016.

Жикић, Бојан. *Ковид-19 у Србији '20* (ур. Бојан Жикић), Београд: Филозофски факултет, 2021.

Закић, Мирјана. „Контекст – конституција – текст“, у: *Дани Владе С. Милошевића* (Међународни научни скуп Бања Лука, 10–11. април 2008), Бања Лука: Академија умјетности, 2008, 215–228.

Јанковић, Љубица и Даница Јанковић. „Рад на народним играма код нас и у другим земљама“, *Народне игре* III књига. Београд: ауторско издање, 1939, 289–326.

Малуцков, Мирјана. „Етнички односи Срба и Румуна у Банату“. У: *Етнички односи Срба са другим народима и етничким заједницама*. Београд: Етнографски институт САНУ, 1998, 145–156.

Марјановић, Весна. *Маске, маскирање и плеси у Србији*, Београд: Етнографским музеј, 2007.

Милвановић Ђурић, Александра. *Двоструке мањине у Србији. О посебностима у религији и етницикету Румуна у Војводини*. Београд: Балканолошки институт САНУ, 2015.

Николић, Катарина. *Структурална анализа калушарског плеса као експресивног медија социјалне идентификације* (семинарски рад у рукопису на Факултету музичке уметности), 2018.

Николић, Катарина. *Калушарски плес у Гребенцу: мултидимензионална анализа концепта и конституционалних реализација калушарског плеса* (мастер рад, одбрањен на Факултету музичке уметности 18. 9. 2021).

Ракочевић, Селена. „Савремена пракса Румуна у Доњем Банату у Србији: ‘бал под маскама’ у селу Гребенац“. У: *Музичка и играчка традиција мултиетничке и мултикултуралне Србије*. Београд: Факултет музичке уметности, 2016, 385–418.

Flora, Radu. *Rumunski banatski govori u svetlu lingvističke geografije*, Beograd: Filološki fakultet, 1971.

Iliev, Ilya. “The reconstruction of Căluș in a Bulgarian village.” *Martor* 13, 2008, 27–38.

Maluckov, Mirjana. *Rumuni u Banatu*, Novi Sad: Vojvođanski muzej, 1985.

Maran, Mirča. *Kulturne prilike kod Rumuna u Banatu 1945–1952*, Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača „Mihailo Palov”, 2009.

Maran, Mirča i Aleksandra Đurić Milovanović. „Kulturna udruženja Rumuna u Vojvodini“. *Etnološko-antropološke sveske* 24/13, 2014, 69–84.

Mellish, Lizz and Nick Green (2020a). “The Căluș ritual”. Доступно на: <https://eliznik.org.uk/the-calus-ritual/> [Приступљено 14. новембра 2020.]

Mellish, Lizz and Nick Green (2020b). “Early references to Banat călușeri”. Доступно на: <https://eliznik.org.uk/early-references-to-banat-caluseri/> [Приступљено 16. новембра 2020.]

Mellish, Lizz and Nick Green (2020c). “Калушари, Kalushari, Călușari in Bulgaria”. Доступно на: <https://eliznik.org.uk/traditions-in-romania/traditional-dance/ceata-mens-group-dances/ritual-stick-dances/southern-romanian-calusari/%d0%ba%d0%b0%d0%bb%d1%83%d1%88%d0%b0%d1%80%d0%b8-kalushari-calusari-in-bulgaria/> [Приступљено 16. новембра 2020.]

Mellish, Lizz and Nick Green (2020d). “Transylvanian Călușeri”. Доступно на: <https://eliznik.org.uk/traditions-in-romania/traditional-dance/ceata-mens-group-dances/ritual-stick-dances/transylvanian-caluseri/> [Приступљено 14. новембра 2020.]

Pavković, Nikola i Slobodan Naumović. „Fasancu la Grebenaj: folklorizam, simboličke strategije i etnički identitet rumunske nacionalne manjine u Banatu“. У: *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, (Милош Мацура, Војислав Становчић, ур.), Београд: Српска академија наука и уметности, 1996, 697–708.

Rakočević, Selena. “Tracing the discipline: eighty years of Ethnochoreology in Serbia”. *New Sound* 41, I/2013, 2013, 58–86.

Rašić, Miloš. 2015. *Plesna antropologija: analiza pokladnih plesova Rumuna u Grebencu kao markera etničkog identiteta* (odbranjen master rad u rukopisu na Filozofskom fakultetu u Beogradu). 2015.

Unesco.org. (no data). В Căluș ritual [онлајн] Доступно на: <https://ich.unesco.org/en/RL/calus-ritual-00090> [Приступљено 6. септембра 2022]

